

Оригинални научни рад

Мана и натприродност у спољнополитичком и унутрашњем дискурсу о Јосипу Брозу Титу

Сања Лазаревић Радак

Очуђавање биографије Јосипа Броза Тита увођењем репрезентација које припадају домену натприродног уочава се како у унутрашњем тако у спољашњем дискурсу. Особине које су му током три деценије придруживане остају присутне и након његове смрти, премда са новим идеолошким значењима. Издвајањем елемената који учествују у изградњи три међузависне представе у којима се Јосип Броз Тито, у спољашњем и унутрашњем дискурсу, јавља као маг, алхемичар и херој указује се на латентно уверење о „присуству“ мане као доминантне покретачке снаге његове власти. Освртањем на историју разумевања концепта мане у антропологији и психоанализи, ауторка се задржава на схватањима које је дискурзивно-митолошка анализа у протекле две деценије придружила овом појму. Пропуштене кроз дискурзивно-митолошки оквир, ове представе показују приврженост сакралном и оностраном у деценијама које се из данашње визууре препознају као изразито секуларне.

Кључне речи: Јосип Броз Тито, мана, дискурзивно-митолошка анализа, политички фолклор, сакрализација власти.

Увод

Иако средином девенаестог века речници грубо одређују термин *мана* као моћ, утицај и заузимање положаја власти или га преводе као натприродну моћ и њено поседовање, историја тумачења мане отпочиње текстом „Меланезани“ Роберта Хенрија Кодрингтона из 1891. Године 1877. у писму Максу Милеру, Кодрингтон закључује да се религија становника Меланезије заснива на убеђењу о постојању натприродне силе која припада простору недоступном људском опажању, коју је могуће користити у личне сврхе. Било какво врховно биће, пише Кодрингтон, страно је њиховом систему веровања. Овоме

додаје да мана није фиксирана, да се може наћи у било чему и било коме, те да кроз тај живи или неживи објекат делује као медијум. У овој наизглед парадоксалној позицији, она је део елементарних религија и, као таква, један од ступњева прогреса који ће човечанство довести до закључка да је управо оно једини носилац мане (Tomlinson et al. 2016: 1–36).

Иако дискредитован у научним круговима, термин мана најпре постаје пуноправна одредница појмовника дубинске психоанализе, а потом у популарној култури и свакодневном дискурсу ознака за натприродно у видео-играма или пак синоним за храброст и понос (Keesing 1984: 2–70). У психоанализи, Јунгов концепт мана личности основа је за схватања комплекса које данас дискурзивно-митолошка анализа преузима као један од популарних инструмената у истраживањима масовног утицаја харизматских политичких ауторитета (Jung 1977: 248).

Већ од окончања Другог светског рата, иако идеолошки подељен, спољнополитички дискурс утиче на обликовање фигуре вође југословенске народне револуције, у складу са општом културном и политичком климом друге половине двадесетог века. У оквирима медијских репрезентација догађаја какви су Други светски рат, а доцније расцеп између Тита и Стаљина и формирање Покрета несврстаних, Јосип Броз Тито постаје један од миљеника историје света двадесетог века. По окончању Другог светског рата, Броз у Југославији постаје централна фигура политичке митологије (Velikonja 2010: 19). Основу за ово чине анегдоте, махом оне из народноослободилачке борбе, које је причао сам или су то чинили његови сарадници, а преносили и неретко хиперболизовали, мењали и прилагођавали друштвеним приликама сами грађани. У овим анегдотама приказиван је као довитљив и лукав, неретко на рачун других као интелектуално инфериорнијих (Раденковић 2011: 254–264). Оне су умногоме допринеле изграњи слике о вештом и интелигентном председнику земље која је у границама Европе успела да избегне геополитичку и, последично, економско-политичку поларизацију на Исток и Запад. Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година у јавном дискурсу почиње се говорити о транзицијском раздобљу, добу освешћивања, отржењења и откривања истина, што имплицира етикетирање прошлости као доба илузија и фабриковања неистина. Наративи о Титовој власти постају део народне културе, опстајући у фолклорном кључу (Lazarević Radak 2020: 199–220). Фолклорно релевантнији постаје посттранзицијски период, током којег у постјугословенским друштвима долази како до интензивирања „поступка“ разјашњавања мистерије о Титу, поновног и опсесивног ревидирања историје, тако до појаве феномена означеног термином

југоносталгија (Вајић 2016: 127–141). Оба, премда на различите начине, приступају глорификацији и сакрализацији Титове власти, изнова опонирајући рационалистичко-материјалистичкој логици, на којој је социјалистички поредак претендовао своје заснивање. Ревизија како југословенског тако партизанског културног наслеђа током последњих петнаестак година одвија се кроз различите културне и политичке платформе, укључујући нови талас емитовања партизанских филмова, преформулисање партизанских слогана у мимовима на друштвеним мрежама и коришћење симбола југословенског социјализма у сврху отпора капиталистичким тредовима (Ђорђевић Белић & Pandurević 2021: 163–185). Поновно успостављање контакта са овим културним наслеђем говори о његовој симболичкој вредности и емоционалној везаности за њега, махом произашлој из разочарања резултатима транзиције, економским, политичким и социјалним околностима које је донело посттранзицијско раздобље.

Теоријски оквир

Легендарне, митолошке и „архетипске“ фигуре у којима се Тито јавља показују колико се до данас Титовој личности приписују натприродне особине – удвајање, мистериозност, нестајање и поновно појављивање, те рационалном уму махом недоступне интерпретације његових дела (Lazarević Radak 2020: 199–220). Дискурс о натприродном у власти Јосипа Броза може се интерпретирати на бројне начине, будући да већ по окончању Другог светског рата настаје митски повишена слика овог конфликта, услед чега је формирана блиска веза између храбрости и деификације (Žigarde 2000: 34). С обзиром на то да религија политике настаје када се политичке форме попут народа, државе, класе, партије или покрета трансформишу у ентитет који постаје трансценденталан у својој недостижности и неупоредивости, они функционишу као основа елаборираног система веровања, митова, ритуала и симбола и стога постају објекти вере, лојалности, девоције, али и извориште различитих облика фолклорне комуникације. Под политичким митом данас најчешће подразумевамо идеолошки обојене наративе којима се претендује на давање исправних интерпретација или јединих истинитих објашњења за друштво значајних историјских и политичких догађаја (Flood 1996). У одржавању политичких митова одлучујућу улогу имају херојске легенде, као наративи сачињени од симбола, актера догађаја који утемељени у прошлости објашњавају садашњост, дају пројекције у будућност и тако подстичу производњу

социјалних и политичких идентитета. Политички фолкор тако обухвата све оне форме културе које омогућују комуникацију између симболички значајних представа о „светој“ или бар „изузентој“ прошлости друштва са његовом садашњошћу. Дајући прошлости значење, фолкор обезбеђује кохезију у садашњости. Стога политичке митологије служе креирању дискурзивне везе између историјских, социјалних, политичких и културних чињеница и обезбеђују њихову повезаност са политичким идејама (Cassirer 1946). Да би ови услови били осигурани, неопходно је да објекат обожавања лојалности и гарант опстанка државе, иако у наизглед секуларним условима, претпоставља извор моћи (Gentile et al. 2000: 18–55). Иако овој теми приступам из антрополошке перспективе, циљ рада је сагледавање културних и психолошких механизма који су условили настанак политичког фолклора о Титу.

Подаци о грађи

На темељу грађе коју чине поруке страних државника упућене политичким представницима и грађанима Југославије, поруке саучешћа, пионирске, омладинске или изванинституционалне жеље за Титовим оздрављењем, бројне и жанровски разнолике изјаве које су у годинама након Титове смрти систематизоване у публикацијама са високим тиражима, могуће је указати на поступке замишљања мане и од ње неодвојиве сакрализације Титовог ауторитета. Грађа на којој је заснован овај текст састоји се од четири публикације објављене непосредно након Титове смрти: Никола Бурзан (ур.). (1981). *Грађани Југославије: поруке, жеље, завети Титу: 4. јануар – 4. мај 1980*. Београд: Борба; Михаило Шарановић и Александар Антонић (ур.). (1981). *Свет о Титу 1980*. Београд: Танјуг, Издавачки центар Комунист; Драго Здунић и Драго Црнчевић (ур.). (1981). *Друг Тито*. Загреб–Ријека: Спектар–Отокар Кершовани; Александар Живковић и Благоје Сворцан (ур.). (1981). *Завети врховном команданту*. Београд–Сплит: Младинска књига.

Теоријско-методолошка разматрања

Премда је термин мана запостављен у антрополошким студијама, делујући данас попут фрагмента напуштене парадигме коју у постмодерно доба замењују савремени термини који не захтевају познавање раних теренских излета на којима је ова дисциплина

изграђена, дискурзивно-митолошка анализа и заступници теорије брендирања, у потрази за новим концептима, истичу да је мана и даље присутна у политичком животу (Kelsey 2015: 29). Са једнаким интересовањем за ману јављају се и савремени аутори инсталација и поједини конзументи њу ејц спиритуалности.

У својој студији „Елементарни облици религијског живота“ Емил Диркем идентификује ману као тотемски принцип који се заснива на колективној свести о анонимној и имперсоналној снази. Она је, по Диркему, име за снагу и за елементарну идеју која се среће под различитим називима у различитим културама, као *оренда* или *вакан* (Mazzarella 2017:2). Према Марселу Мосу, мана је номинална универзална мерна јединица интензитета везе између природних елемената, укључујући људе (Yatsutsenko 2015: 36–48). Облигаторни однос на којем се заснивају дар и ударје подразумева да прималац прихвати дар као објекат који је нераскидиво повезан са идентитетом даваоца, стога што дух дара захтева да овај буде враћен свом власнику, а његово неизвршавање означава губитак мане (Tcherkezoff 2012: 44–61). Слажући се са Мосом када је реч о универзалности, Леви Строс овом појму придружује структуралистичка значења, тврдећи да он примарно не припада поретку стварности, већ знакова, и да стога учествује у симболичкој размени (Groys 2012). За Леви Строса мана плута у простору вишка значења, те је њено место на границама означавања, где обавља функцију медијатора знања и симболизма, која увек укључује неуклапање и вишкове. Укључивање натприродног омогућује да се ови вишкови и семантичка преливања упију, тако да мана може очувати структуре кохерентим делимично их прекорачујући. Мана, вакан, или оренда може се схватити као израз семантичке функције чија је улога да обезбеди симболичко мишљење које оперише упркос контрадикцијама (Levi Stros 1979: 42). Ово објашњава представе на које је Мос указао: силу и акцију, једновремену свеприсутност и локализованост, апстрактност и конкретност. Она је све заједно, али истовремено ништа појединачно, те плута у мору семиотичке испуњености. Њена значења увек носе вишкове и увек се преливају (Laclau 2005: 51).

У психологији и психоанализи, Карл Густав Јунг, на основама свог контроверзног схватања о архетиповима колективно несвесног, успоставља концепт мана-личности, који „s jedne strane predstavlja nadmoćno znanje, a sa druge nadmoćno htenje“ (Jung 1977: 257). Јунг преузима концепт мане из полинезијског контекста, схватајући га као универзалну склоност појединца, било да се идентификује са маном, било да конкретизује овај феномен сматрајући га својством трансценденталног објекта (Jung 1977: 26). Он се креће на психолошком

тлу, инсистирајући на томе да је реч о такозваном архетипу, те избегава пројекцију појединчевих „вредности и невредности“ у представу објекта божанског. Упркос томе што су антрополози овај концепт уочили изван властитог културног контекста, Јунг тврди да је реч о универзалној представи која у човеку изазива осећање сродства са боговима. Оно се манифестује у тренуцима када се људи суоче са неочекиваним и неуобичајеним количинама енергије. Јунг тврди да постоје случајеви у којима особа може да асимилује и загосподари такозваним архетипским ликом, постајући тако мана или харизматска личност (Jung 1977: 92). Он се осврће на још једну могућност – када један архетипски лик дође у свест, его има тенденцију да се поистовети са божанском одликом архетипа, што не искључује могућност да особа одиста асимилује легендарну или митолошку представу, постајући харизматска. У том смислу, Јунг заправо говори о психичкој енергији чије испољавање чини најширу дефиницију харизме као кључног састојка политичког вођства. Када се људи сусретну са неочекиваном количином енергије, настаје мана-ситуација јер приказивање ове енергије делује фасцинантно на психу – она подстиче емоционални одговор (Ođajnik 1994: 40). Најочигледније доживљавање ове енергије тиче се физичког јунаштва и интелигенције, брзине, снажљивости, енергичности и предузимљивости. С обзиром на то да су засновани на инфантној регресији, мана-покрети и мана-личности најчешће се јављају у психолошки, егзистенцијално и социјално отежаним околностима. Сваки пут када се појединци сретну са ликовима, симболима или ситуацијама које имају своје митолошке и легендарне парњаке, активира се психолошки одговор и унутрашња, емоционална енергија се пројектује на спољашњи објекат. Тај објекат за појединца и читаво друштво почиње отеловљавати мистериону моћ или фасцинацију – ману (Chopra et al. 2021: 77–91). Будући да су ове слике снажне, појединци налазе свог хероја, мудраца или вођу, а кроз деификацију ове личности следбеник задобија делић његове моћи (Žirarde 2000: 51). Ако у овом контексту схватимо „зачараност“ лидерима, укључујући ту Јосипа Броза, фасцинираност југословенским пројектом није резултат пуке и релативно баналне наивности, идеализма, обманутости и незрелости, већ психолошке пројекције. Савремени истраживачи који се ослањају на ове идеје, нарочито Дарен Келси и Агнес Хорват, показују којим средствима политичари, вође, идеолози и други учесници у политичком животу свесно и, ређе, несвесно користе психолошке матрице и моћ дискурса не би ли учврстили своје позиције (Horvath 2013: 29). Заступници дискурзивно-митолошког приступа полазе од претпоставке да је архетип поновљиви бихејвиорални образац који у једној личности може бити мање или више изражен

(Kelsey 2022: 33). Ова анализа усмерава се на дискурзивне конструкције митологије и начине на који оне функционишу идеолошки, те разликује митологију, идеологију и дискурс као одвојене али преклапајуће термине. Док је дискурс репрезентативна, семиотичка и лингвистичка пракса којом се производе значења, митови су приче које људи причају ради дисеминације и одржавања одређеног статуса (Kelsey 2017: 22). Широко посматран политички дискурс испуњен је формама текста о натприродном, божанском и фантастичном и преплиће се са дискурсима о политичкој моћи (Žirarde 2012: 12). Овако схваћена веза између архетипа и ауторитета омогућује да се спољнополитички дискурс обухвати као део културног репертоара, те да се сличне изјаве представе као део наслеђа које превазилази границе националног, регионалног и административног (Allison et al. 2016: 187–210).

Архетип мага у спољнополитичком дискурсу

Јунг завршава други од *Два есеја о аналитичкој психологији* поглављем о мана- личности. Ослањајући се на фрагменте антрополошког знања о мани, он је уопштава и инсистира на наизглед натприродним моћима које еманирају из особа, објеката и догађаја. У том контексту употребљава термин екстраординарно потентан, реферишући на свемоћне особе које у лику шамана, свешеника, мага, владара или неке друге личности остварују комуникацију са божанским и оностраним. Јунг сматра да архетип мага делује у особи која успева да изведе нешто што се обично не би догодило ослањањем на познате законе природе (Lazarević Radak 2021: 128–132). Основни задатак мага чине мистериозне трансформације: нестајања, настајања и претапања у нове смисаоне целине. Он овако постаје један од креатора смисла и значења људског (Kelsey 2022: 12). Под насловом „Магична снага“, у југословенској публикацији „Друг Тито“ пренето је неколико реченица које сведоче у прилог овој аргументацији: Каква магична снага лежи у његовом имену? Некада смо мислили да је он био легенда која је настала у далеким брдима и шумама Југославије, а данас је његово име исписано на златним страницама борбе демократије против варварства (Burton 1981: 287).

Тито пре остаје објекат него појединац, његова онтологија колеба се између људске и божанске, остајући у непосредној вези са харизматским и оностраним. Тако се у „Дејли компасу“ педесетих година истиче: „Чак и Брозови непријатељи признају да је он човек са магнетском силом“ (Galimore 1981: 22). Све у вези са његовом појавом и личношћу тако остаје „чаробно“, „несвакидашње“, „нејасно“:

„Једноставан, готово чаробан и занимљив“ (Bondarčuk 1981: 316). У истој публикацији пренета је изјава: „Послије богова Олимпа и филозофа древне Грчке, ниједно име није тако блиставо сијало широм Балканског полуотока и неће, кроз историју, имати тако магично деловање и изазвати такве осећаје широм света као име ‘Тито’ (Zdunić et al. 1981: 280).¹ У овом дискурсу Тито је део божанског поретка, будући да посредује између човека и бога, што могу само они са маном. У уводу Ванредног пленарног заседања несврстаних земаља поводом Титове смрти истичу се Титова бесмртност и блискост са оним што трансцендира људско и смртно: „Са (тим) ореолом Тито нас је напустио, што по мом мишљењу значи да нас уопште и није напустио. То би могла бити дефиниција бесмртности“ (Gammon 1981: 136).

Маг у дискурзивно-митолошкој анализи има изражене интелектуалне склоности и високо је интуитиван. Ове фигуре најчешће се описују као визионари јер обезбеђују заштиту, вођство и подршку слабијима. Воле их готово сви и личном харизмом надвладавају негативне емоције непријатеља. На Самиту човечанства као један од општих закључака намеће се питање визије мира коју су могли „Имати и обликовати само митски осветљен ум и прометејски овенчано дело“ (Šaranović et al. 1981: 38).² Хиперболизација, митологизација и замишљање Тита као легендарног и митског јунака препознају се као константа у овом дискурсу: „Тито је модерни Атлас који, ослањајући се само на једну ногу, на својим плећима носи цео свет“ (Šaranović et al. 1981: 18).³

Значења мане, укључујући и она на која нека од првих значајнијих имена антропологије наилазе на Пацифику, долази из искуства психичке енергије која се може посматрати у контексту различитих духовних традиција. Она укључују трансмисију статуса, политичког ауторитета, моћи и трансформације. По заступницима дискурзивно-митолошке анализе, маг је један од најзначајнијих носилаца мана личности. Но, ова фигура обухвата бројне подтипове који са једнаком лакоћом постижу натприродно и несвакидашње. Један од подтипова архетипа мага је алхемичар који потенцира трансформативност. Психолошки аспект проучавања алхемије доводи се у везу са суштинском повезаношћу алхемије и религије. Алхемичарске идеје у популарној култури углавном се свде на поступак претварања обичних метала у злато. Но, циљ алхемије је, широко посматрано, усавршавање сваке ствари у њеној врсти (Ђорђевић Mileusić 1985:10). О овоме сведочи и цитат Нила

¹ Објављено у: „Al Gomhuria“, мај 1980 (аутор није потписан).

² Са Сусрета државника на самиту човечанства, 1980 (аутори нису потписани), стр. 385.

³ Објављено у листу „Рапата“, маја 1980 (аутори нису потписани).

Амстронга: „Podižem čašu za zdravlje čoveka koji je razaranje i rat pretvorio u stvaranje i mir“ (Amstrong 1981: 55).

Дискурс о великом делу, карактеристичан за алхемију, присутан је како у спољашњем тако у унутрашњем дискурсу. У алхемијској симболици окончавање великог дела аналогно је избављењу човека из патње, зле коби сиромаштва, сукоба и болести у простор мира и светлости (Burkhardt 2007: 175). Тако се трансмутација метала и трансмутација човека збивају истовремено. Ове религијске, легендарне и митске слике транспоноване су у простор економског и политичког контекста двадесетог века, остајући присутне и видљиве у унутрашњем дискурсу у тренуцима који следе након Титове смрти. О овоме речитије саопштавају елементи унутрашњег дискурса који трају од окончања Другог светског рата до Титове смрти. По окончању Другог светског рата различите личности и догађаји опевани су са различитих идеолошких позиција (Трубарац Матић 2018: 122). Иако су партизанске песме испрва ширили партијски комесари, по задатку, понекад су артикулисале и глас непосредних учесника у ратним сукобима. Несумњиво, оне постају носиоци политичког фолклора који учествује у изградњи Федеративне Народне Републике Југославије, доцније Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и суделују у очувању њене мито-политичке репрезентације. Остаци оваквих идеолошки и политички пожељних песама опстају и неколико година након Титове смрти: „За велика дела нема великих речи. Бакља слободе, среће, братства и јединства, коју си ти тако снажно, својим непоновљивим делом разгорео, гореће вечно; (...) Титово велико дело и поруке схватам као аманет“ (Živković et al. 1981: 127).

Трикстеризам Јосипа Броза добија амбивалентну конотацију и стога је заступљенији у унутрашњем дискурсу Југославије непосредно пред распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и у годинама које следе након што је ова административна творевина престала да постоји. Термин трикстер, који је, истражујући лик варалице код Винебаго Индијанаца, у антропологију увео Пол Радин доживео је ревитализацију захваљујући еластичним и инвентивним схватањима архетипа које уводи Агнес Хорват (Lazarević Radak 2020: 199–220). Подсећа нас на фигуру интелигентног, заводљивог, симпатичног и амбивалентног бића које се појављује у близини хране, клопки, а у доба растућих криза и несигурности (Horvath 2013: 16). Трикстерима се у свету митологије приписују мимикрија, лукавство, трансформативна снага и провоцирање *statusa quo*. Стога они задржавају мешовити карактер животињског, људског и божанског, одакле и долази њихова мана (O’Koneletal. 2007: 41). Трикстер узима маске револуционара и

политичких ауторитета који преокрећу ток историје и заувек мењају човечанство (Stajn 2000: 30):

То је хисторијска личност у најплеменитијем и највишем смислу те речи, човек који ствара хисторију (Cassos 1981: 313); Тито је једна од ретких личности, данас још живих, које се могу назвати историјским јер се историја потпуно посвећује с његовим животом. (Moravia 1981: 151)

У унутрашњем дискурсу ове особине су повезане са представом о извојеваном благодњању и миру, те централној идејној и политичкој позицији Југославије из које се остварљивост наизглед неостварљивог, какви су мир и хармонија, шири на читав свет. У Југославији се ове представе преплићу са затеченим фолклорним формулама: „Твоје име је симбол мира, слободе и љубави“ (Žarković et al. 1981: 119); „Кунемо ти се јер си наше сунце и певамо те, песмом из грланиших будућних дана“ (Žarković et al. 1981: 151).

Трикстерова трансформативност након дезинтеграције Социјалистичке Федеративне Републике Југославије добија радикално другачију конотацију од оне коју је имала током шездесетих и седамдесетих година двадесетог века. Особине које су у претходном периоду означене као интелигенција и дипломатска вештина трансформишу се у лукавство и притворност; некада хваљено успостављање равнотеже између Истока и Запада постаје само резултат успешне комуникације са супротстављеним службама, усклађивање поларизованог света, идеолошка и политичка двострукост и двостраност; маскулинизација у вези са многобројним потомцима као хедонизам и разврат, те се све у вези са личношћу Јосипа Броза изнова, у трикстерском кључу, препознаје као резултат способности за креирање илузије, успешности у обмањивању и вештих манипулација подржаним од стране такозваних великих сила. Међутим, новински дискурс изнова репродукује „вео мистерије“ у вези са Титом, његовим именом, биографијом, политичким ангажманом, идеолошким и другим мотивацијама.

Трансформативне енергије архетипа мага рефлектују комплексност коју он данас има осцилирајући између индивидуалног и колективног. Ако је морална поука приче о хероју остваривање циља који ће донети добробит колективу, онај ко се жртвује за добро колектива служи као објекат каналишуће моћи за веће добро, које до пуног изражаја долази код хероја/ратника.

Архетип хероја-ратника у спољнополитичком и унутрашњем дискурсу

Биографије Јосипа Броза које су биле део обавезне школске литературе и део политичке и идеолошке социјализације деце, у складу са којима је требало изградити идеалног Југословена, одиста одговарају ономе што Џозеф Кемпбел назива мономитом. Јунак се суочава се потешкоћама на свом путу од ране младости, успешно савладавајући све проблеме и све непријатеље (Campbell 2008). Но, у поступцима замишљања Тита – хероја, очекивани секуларни моменти заправо су у мањини у односу на оне који потенцирају његову натприродност. Комплексност херојског дискурса подразумева, како то Келси формулише, архетипско блендирање трагова, елемената, симбола и слика мага и ратника, креирајући представу модерног хероизма, која обухвата путовање са импликацијама на читав колектив (Kelsey et al 2023: 141–162). Овако схваћени митови и архетипови динамични су и прилагођавају се социјалним променама. Херој и маг и њихови подтипови нису једном задати, већ променљиви концепти чије су границе, у складу са друштвима и културама у којима се јављају, порозне и флуидне. Такав остаје и одабир тачака из којих долазе њихове способности и моћи. Приче о херојству промовишу моралне стандарде и друштвено понашање, док једновремено испуњавају когнитивне и емоционалне потребе. Оне се користе на индивидуалном плану као форма моралног вођства и извори значења који се употребљавају ради конструисања националних хероја (Danilova et al 2019: 178–200). Упркос одступањима и различитостима, кључна врлина хероја је храброст, било да се препознаје у форми ратништва, способности да се противник надјача мудрошћу или спремношћу на индивидуалну жртву зарад благостања и сигурности читавог колектива. Осам кључних особина хероја на које указују Алисон и Гетал – интелигенција, харизма, инспиративност (подстицајност за колектив), брижност, несебичност и поузданост такође указују на богатство и разноликост овог концепта (Allison et al 2011). Херојски наративи отпочињу позивом на авантуру, преко самоспознаје, до тријумфујућег повраћа дому и доношења драгоцености (моралне, емоционалне, идејно-филозофске, етичке поуке или доношења слободе и бољитка заједници). Након упуштања у авантуру, отпочињу херојства – случају Јосипа Броза: штрајкови, револуција, па најзад и рат, у којем ће однети победу над вишеструко надмоћним силама зла. Кроз низ искушења и борби против непријатеља који се манифестују као људи, ситуације, противници или чувари старог поретка, Тито постаје нови јунак, чије особине одговарају

критеријумима двадесетог века. Нова искушења илустрована су бројним физичким и психолошким тестовима којима је херој потврдио своју унутрашњу снагу и одлучност (Lazarević Radak 2022: 479–511). Но, кроз читаво путовање, попут константе присутна је представа његове несвакидашње и необјашњиве моћи. Подтип херојског архетипа ратника у бајкама и легендама најчешће убија змаја који симболизује тиранина, окупатора, опресивну снагу или, једноставно, зло, што ојачава димензију натприродности његове снаге. Много тога у вези са његовим ратништвом остаје нејасно и магловито, остављајући простор за претпоставке и наговештаје о херојевој мани (Lestari 2021: 34).

Смиљана Ђорђевић Белић истиче да су опевана збивања и јунаци вредни елементи колективног културног наслеђа и херојске историје (Ђорђевић Белић 2016: 111). Овако схваћен, јунак није нужно и искључиво дефинисан конкретним, сопственим делима, већ обредним слављењем и деловањем других. Опевавања фолклорног јунака и ритуални систем заједнице у снажној су вези, те репрезентације догађаја и личности по правилу подразумевају одређену дозу сакралног, будући да активирају наративе који инкорпорирају веровања и ставове дубоког културног значења. Опевавање се стога препознаје као ритуализација пероформативне ситуације (Ђорђевић Белић 21: 113) Тако се појам јунака може проширити, па он потенцијално обухвата митолошка бића из далеке прошлости, колико и прослављене војсковође из савремености. Еластичност овог приступа допушта да јунаци постану спортисти и естрадне звезде, уколико у датом тренутку репрезентације њихових личности и ситуације чији су носиоци одговарају вредностима колектива или се њихови чиновни препознају као маркери прогреса који славе заједницу.

Тито би се могао уврстити у последњу скупину јер је његова мана препозната у способностима скривања, победама које пркосе рационалном погледу на свет, наизглед несумњивом и непосредном жртвовању које се чудесно разрешава. Након што је окончана једна таква борба која се представља као сукоб Добра и Зла у епским размерама, отпочињу нови подвизи у, за хероја, ситуацијама осуђеним на губитак, какав је расцеп са Стаљином и избегавање укључивања у блоковску поделу. Изнова, захваљујући мани – харизми, нејасним околностима које се граниче са фантастичним и магичним, он излази као морални и физички победник и најзад миљеник не само угњетених и обесправљених већ у извесној мери и њихових експлоататора. Оставши херој са наглашено трикстерским особинама, Тито добија улогу доносиоца промена и бољитка читавом човечанству.

Наратив о младићу који се издиже из свакодневног и обичног, позван да уведе промену, опште је место херојског мита. Тако не изостају ни алузије на Титово издизање из скромне сеоске средине из које је потекао:

Не, немогуће је објаснити како је пошло за руком једном провинцијском сеоском дечачићу да израсте у горостаса двадесеог столећа. Готово је немогуће објаснити метаморфозу човека који националну слободу и социјалну реформу кује у ватри бескомпромисне борбе на живот и смрт, да би одбацио употребу силе као највећу мору савременог човечанства и да би израстао у највећег проповедника мира у свету. Ако је немогуће анализом и позивом на науку доћи до траженог одговора, једноставно преко тога нерешивог ребуса испишите име Јосип Броз Тито. (Carpoti 1981: 319)

Херојство се тумачи дискурсом који измиче рационалном расуђивању:

Стари партизан и први човек у свету који се дрзно да каже свемоћном Хитлеру: „Бићеш уништен“, који се усудио изазвати страшног моћника Стаљина и Кремљу казати „не“, који се добровољно упрегао у кола прогреса и заосталости наговестио рат до истребљења – човек који је славну борбену историју народа ставио у службу будућности. (Zdunić et al. 1980: 319)⁴

Поређења са митским бићима потенцирају његову другачијост у односу на људско, уобичајено и свакодневно: „Отишао је један див“⁵. Врхунац његовог дела схвата се као постизање мира и слободе: „Тито је штит који брани нејаке од даца империјалиста“ (El Gadafi 1981: 316).

Унутрашњи дискурс једнако прати херојски мит, но са наглашеном поетизацијом Титовог ангажмана и борбе. За разлику од спољашњег дискурса, који се препозанаје у виду констатација, југословенски дискурс усмерен је на давања завета и обећања: „Твоје прегалаштво, твоја вечита младост, твоје речи и снага твојих акција су нам надахнуће“ (Živković et al. 1980:70).

Репрезентације о храбрости, чврстине карактера, одлучности и необјашњивој моћи постављају се у затечене оквире политичког фолклора који укључује балканистички мит о раскршћу осуђеном

⁴Објављено у „Ел Џумхурија“, маја 1980 (аутори нису потписани).

⁵Објављено у „Индијен експресу“, маја 1980, стр. 231 (аутори нису потписани).

на сталне политичке турбуленције, које за последицу имају ратове. У овај оквир уклопиви су наративи о народноослободилачкој борби као борби између „голоруког“ народа и „надмоћног непријатеља“. Како би се подвизи извели и извојевале битке, потребно је управо ирационално и необјашњиво:

Не постоји очигледнији пример међусобне споне и повезаности човека и једног народа, напаћеног и намученог... На том непроходном путу, алеји крви и огња, на тој беспштедној стази патње и смрти снагом надмене Сутјеске и неукротиве Неретве, водио си свој голоруки и босоноги народ ка новим зорама ка данашњици. (Burzan 1981: 67)

Придружени појмови „пркоса“, неустрашивости, спремности на жртву, надмоћне снаге, одлучности, интелигенције обликују слику ратника-визионара који, будући да долази из истог балканистичког, „голоруког“ контекста, остаје његов неизоставни део.⁶ Овде се успоставља основа за мир и срећу као идеале којима тежи читав свет, а за чије остварење је способан југословенски лидер, радник-ратник-визионар:

Када срце милиона, када и читав свет живи живот једног човека, онда је то доказ грандиозности дела, његових безгранични домета, његове снаге у овом кошмарном свету, пренутих стремљења и вере у револуционарне идеје, чији је творца Твоја генијална мисао. (Burzan 1981: 31)

Завршна разматрања

Године које претходе Титовој смрти у унутрашњем дискурсу обележене су стрепњом за будућност. Мана може бити пренета или може бити изгубљена и нестати заједно са својим носиоцем. Уколико је субјекат мане отишао са овог света, поставља се питање последица које доноси његова евентуална смртност. Управо отуд долази умножавање реченица у којима како представници спољашњег тако и унутрашњег дискурса уверавају друге, али и себе саме, да ће остати чувари његовог дела и да ће, будући бесмртно, оно опстати као његово јединствено

⁶ Под појмом „балканистички“, насупротив есенцијалистичком придеву „балкански“, подразумева се скуп репрезентација којима је део света, укључујући и постјугословенски простор, представљан од краја деветнаестог века, нарочито у путописној литератури и штампи Окцидента.

наслеђе. Петер Бурке закључује да је од свих прича о владару као народном јунаку најпознатија она по којој он није умро. Владар само спава, најчешће на тајновитом месту и једног дана ће се пробудити, победити непријатеље, ослободити народ од тлачитеља и заувек успоставити хармонију и благостање (Burke 1991: 98) По овом моделу грађене су репрезентације владара и произвођене њихове биографије све до савремености: „Тито није нашао наследника. Али, због тога не прети никакав сумрак богова“ (Šaranović et al. 1981: 323)⁷; „Титово завештање је бесмртно и наставиће заувек да служи свима као кула светиља“ (Šaranović et al. 1981: 125).

У унутрашњем дискурсу препознају се обећања да ће Југословени чувати тековине његовог рада:

Сваки од нас је једна стена огромне и неуништиве грађевине којој потреси прошлости нису наудили. Двадесет два милиона таквих стена је довољно за гаранцију да Југославија настави животом Југословена, животом Титових синова (Burzan 1980: 90); Биће ми част да чувам све оно што си нам ти оставио. (Šaranović et al. 1981: 127)

Како на питање преношења моћи нема недвосмисленог одговора, Југословени и носиоци спољашњег дискурса суочени су са запитаношћу о трајности Титовог дела. Ово питање и стрепња која је од њега неодојива видљиви су у самој Југославији, где су опсесивно уређивана издања у којима су Југословени свих генерација и образовних профила давали реч да ће остати чувари великог дела. Упоредо са овим материјалним наслеђем југословенског социјализма препознаје се једнако опсесивна изградња спомен-паркова, статуа, организовање приредби, концерата и других манифестација које су служиле као подсетник на неопходност очувања револуционарног наслеђа. Најпре диктирани од власти, ови догађаји постепено су јењавали, да би уступили место једнако посвећеном процесу откривања „правих истина“ и механизма на којима је почивала Титова власт. Не успевши да неколико година активним ритуалима и церемонијама одрже симболички значај ових „тековина“, постјугословенска друштва су након паузе од десетак ратних година наставила да производе Брозову ману. Та мана донекле је пренета у контекст такозване југоносталгије, но остала је изразитија у новинским насловима, на порталима, у жутој штампи и белетристици, која је заинтересованим читаоцима откривала нове аспекте натприродности Титове власти. Она је укључивала везе са страним

⁷ Објављено у: „Die Zeit“, мај 1980 (аутори нису потписани).

службама, појављивања и нестајања, моћ да прикрије „праву“ стварност и природу своје власти, али и заводништво, многоженство, потенцију и способност удвајања. Тако је представа о владарској снази која долази из „мане“ пренета из политичке митологије у митологизацију профаног и свакодневног у Титовом животу. У овој улози, са другим особинама, он остаје харизматски лидер – маг, алхемичар и контроверзни јунак.

Грађа

- Amstrong, N. (1981). Stvaranje mira U: D. Zdunić, D. Crnčević D. (ur.), *Drug Tito*. Zagreb-Rijeka: Spektar-Otokar Keršovani, стр. 55.
- Bondarčuk, S. (1981). Stijena epohe. U: D. Zdunić, D. Crnčević D. (ur.), *Drug Tito*. Zagreb-Rijeka: Spektar-Otokar Keršovani, стр. 316.
- Burton, R. (1981). Stvaranje od mita. U: D. Zdunić, D. Crnčević D. (ur.), *Drug Tito*. Zagreb-Rijeka: Spektar-Otokar Keršovani, стр. 284.
- Burzan, N. (ur.). (1981). *Грађани Југославије: поруке, želje, zaveti Titu: 4. januar – 4. maj 1980*. Beograd: Borba.
- Gaylmore, W. (1981). Magnetska sila. U: D. Zdunić, D. Crnčević D. (ur.), *Drug Tito*. Zagreb-Rijeka: Spektar-Otokar Keršovani, стр. 22
- El Gadafi, M. (1981). Štit. U: D. Zdunić, D. Crnčević D. (ur.), *Drug Tito*. Zagreb-Rijeka: Spektar-Otokar Keršovani, стр. 316.
- Šaranović, M. i Antoniћ, A. (ur.). (1981). *Svet o Titu 1980*. Beograd: Tanjug, Izdavački centar Komunist.
- Zdunić D. i Crnčević, D. (ur.). (1981). *Drug Tito*. Zagreb-Rijeka: Spektar-Otokar Keršovani.
- Živković, A. i Svorcan, B. (ur.). (1981). *Zaveti vrhovnom komandantu*. Beograd-Split: Mladinska knjiga.

Литература

- Ђорђевић Белић, С. (2016). Постфолклорна епска хроника: жанр на граници и границе жанра. Београд: Институт за књижевност и уметност-Чигоја.
- Ђорђевић Белић, С. и Пандуревић Ј. (2021). Фолклор народнослободилачке борбе (НОБ-а): изазов постсоцијалистичке и постјугословенске хуманистике. *Књижевна историја*, 54 (174), 163–185.
- Јунг, К. Г. (1977). О психологији несвесног Нови Сад: Матица српска.
- Лазаревић Радак, С. (2021). Легенда о последњем титану: дискурзивно-митолошка анализа дискурса о Јосипу Брозу Титу (I). *Свеске*, 140(1), 128–132.
- Лазаревић Радак, С. (2022). Политички фолклор и методолошки изазови: дискурзивно-митолошка анализа прича о Титовом детињству. У: Ј. Јовановић, Б. Златковић (ур.), *Савремена српска фолклористика X, Зборник радова*. Београд-Топола: Удружење фолклориста Србије-Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“–Културни центар Топола, 497–511.

- Лазаревић Радак, С. (2020). Тито као фолклорни јунак: митополитика транзиције и конструисање политичког трикстера. *Гласник етнографског института САНУ*, LXVII (1): 199–220.
- Раденовић, Љ. (2011). Анегдоте о Титу и његовим савременицима. *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, 2011 (VI): 255–264.
- Трубарац Матић, Б. (2018). *Гусле наше насушне. Полемика о гуслама сагледана у функционално-прагматичком кључу*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Allison, S. and Goethals, G. (2016). Hero worship: The elevation of the human spirit. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 46(2), 187–210.
- Bajić, N. (2016). Jugonostalgija kao istraživački koncept istorije komuniciranja: moguće perspektive istraživanja. *Issues in Ethnology and Anthropology*, 7(1), 127–141. <https://doi.org/10.21301/eap.v7i1.6> (17. 01. 2024).
- Burkhart, T. (2007). *Alhemija: nauka o kosmosu, nauka o duši*. Beograd: Stylos.
- Burke, P. (1991). *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura preindustrijske Evrope*. Zagreb: Školska knjiga.
- Cassirer, E. (1946). *The Myth of State*. New Haven: Yale University Press.
- Chopra, A., Avhad, V. and Jaju, S. (2021). Influencer Marketing: An Exploratory Study to Identify Antecedents of Consumer Behavior of Millennial. *Business Perspectives and Research*, 9(1): 77–91. <https://doi.org/10.1177/2278533720923486> (02.02.2024).
- Danilova, N. and Kolpinskaya, E. (2019). The politics of heroes through the prism of popular heroism. *British Politics*. 15(3): 178–200.
- Ђорђевић Милеуснић, Д. (1985). *Змија и змај: увод у историју алхемije*. Београд: Просвета.
- Groys, B. (2012). Claude Lévi-Strauss: *Mana*; or, the Floating. In: B. Groys, C. Strathausen (Eds.), *Under Suspicion. A Phenomenology of Media*. Columbia: Columbia University Press, 106–114.
- Flood, C. (1996). *Political Myth*. London–New York: Routledge.
- Gentile, E. and Mallett, R. (2000). The Sacralization of politics: Definitions, interpretations and reflections on the question of secular religion and totalitarianism. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 1(1), 18–55. <https://doi.org/10.1080/14690760008406923> (11-02.2024).
- Hovath, A. (2013). *Modernism and Charisma*. London: Macmillan, Palgrave.
- Kelsey, D. (2015). *Media, Myth and Terrorism: A discourse-mythological analysis of the 'Blitz Spirit' in British Newspaper Responses to the July 7th Bombings*. London–New York: Palgrave, Macmillan.
- Kelsey, D. (2022). The Archetypal Magician. In: *Storytelling and Collective Psychology*. Cham: Palgrave, Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-93660-0_2 (15.02.2024).
- Kelsey, D. (2017). *Media and Affective Mythologies: Discourse, Archetypes and Ideology in Contemporary Politics*. London–New York: Palgrave, Macmillan.
- Kelsey, D. and Yannopoulou, N. (2023). The (army) hero with a thousand faces: A discourse-mythological approach to theorising archetypal blending in contemporary advertising. *Marketing Theory*, 23 (1), 141–162.

- Keesing, M. (1984). Rethinking 'Mana'. *Journal of Anthropological Research*, 40(1), 52–70.
- Luciano, R. (1982). Elementarni oblici religijskog života. *Revija za sociologiju*, XII (1–4): 139–142.
- Levi Stros, K. (1979). *Totemizam danas*. Beograd: XX vek.
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.
- Lestari, K. N. (2021). *Hero Archetype Portrayed In Wade Watts, In Ernest Cline's Ready Player One* (Neobjavljena doktorska disertacija). Universitas Islam Negeri Maulana Malik, Faculty of Humanities, Department of English Literature, Ibrahim Malang. <http://etheses.uin-malang.ac.id/30757/6/17320089.pdf> (22.1.2024).
- Mazzarella, W. (2017). *The Mana of Mass Society*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Odajnik, V. V. (1994). *Jung i politika: političke i sociološke ideje K. G. Junga*. Beograd: Esoteria.
- O'Konel, M. and Rejž, E. (2007). *Ilustrovana enciklopedija znakova i simbola*. Beograd: JRJ.
- Stajn, M. (2000). *U srednjim godinama: jungovska perspektiva*. Beograd: Plato.
- Tcherkezoff, S. (2016). More on Polynesian gift-giving: The Samoan sau and the fine mats (toonga) the Maori hau and the treasures (taonga). *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2 (2): 44–61.
- Tomlinson, M. and Kawika, T. (2016). *New Mana: Transformations of a Classic Concept in Pacific Languages and Cultures*. Canberra: ANU Press.
- Velikonja, M. (2010). *Titostalgija*. Beograd: XX vek.
- Yatsutsenko, Y.V. (2015). Marcel Mauss: The practical idea of magic in pantheism of mana. *Journal of Sociology*, 2015 (1): 36–48.

'Mana' And Supernaturality in the Foreign Political and Domestic Discourse about Josip Broz Tito

Sanja Lazarević Radak

Summary

Having been abandoned as one in a series of cultural universalizations, the term 'mana' became part of the structuralist understanding of a surplus meaning. Jung used the term 'mana' to indicate the presence of social energy. Discursive-mythological analysis took this term from branding theory and used it in the context close to Jungian in-depth analysis. Inseparable from the leader archetype, the meaning of 'mana' remains in the realm of the supernatural and inexplicable. After the end of the Second World War, the divided foreign policy discourse attributed special powers to Josip Broz Tito. Moreover, the supernatural nature of his actions became the central part of the Yugoslav political mythology. The analysis of statements published after

Tito's death shows that his 'mana' was located in the representations of the three figures that show a high degree of interdependence—a mage, an alchemist, and a hero.

Keywords: Josip Broz, mana, discursive-mythological analysis, political folklore, sacralization of political power.

Сања Лазаревић Радак / Sanja Lazarević Radak
Институт за политичке студије, Београд /
Institute for Political Studies, Belgrade
E-mail: sanjalazarevic7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9332-4343>

Примљено/Received: 28. 3. 2024.
Прихваћено/Accepted: 20. 6. 2024.